

Formes de cessió i estratègies de gestió patrimonial a Galícia. La família dels Vázquez de Parga (1750-1862)*

Xosé R. Veiga Alonso

Universitat de Santiago de Compostela

Introducció

Durant els poc més de cent anys que cobreixen les dates extremes en què s'emmarca aquesta investigació, els Vázquez de Parga, en les visites al notari, deixaren constància de les variades formes a partir de les quals organitzaren històricament el patrimoni. Aquest treball, basant-se en l'univers empíric que proporciona la consulta dels fons notariaus corresponents a les zones de Lugo capital i Vilalba, intenta acostar-se a la dinàmica d'aquesta gairebé arquetípica família de la petita noblesa gallega (la «fidalguía»),¹ en la qual la gestió de fons patrimonials en forma de terres i rendes es veié sempre completada amb activitats paral·leles que abastaren des del comerç i les activitats de préstec fins a l'exercici de càrrecs públics, múltiples fonts d'ingrés que s'han de tenir en compte a l'hora d'analitzar i avaluar les eleccions estratègiques que regien l'administració de les seves possessions.

De fet, la hipòtesi de partida en la qual se sostenen les pàgines següents és considerar l'activitat econòmica com a element integrant d'un tot més ampli en el qual es troba, precisament, la seva justificació, de manera que pretendre una anàlisi d'aquesta activitat sense tenir en compte els múltiples condicionants extraeconòmics

* Aquest treball s'inclou en el projecte d'investigació «A consolidación histórica da pequena explotación na Galicia contemporánea», finançat per la Dirección Xeral de Universidades de la Xunta de Galicia. Agraixo els suggeriments dels avaluadors anònims que, en la mesura del possible, he intentat d'incorporar al text. La versió catalana que avui presentem ha estat traduïda per Vidal Solé Lamarca.

1. Són aproximacions a la realitat històrica de la «fidalguía» gallega R. VILLARES PAZ. *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936*. Madrid: Siglo XXI, 1982; A. EIRAS ROEL [et al.]. *La historia social de Galicia en sus protocolos*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1981; L. DOMÍNGUEZ CASTRO. «A fidalguía na sociedade do século XIX» (exemplar mecanografiat cedit per l'autor).

que hi influeixen seria caure en una simplificació i un reduccionisme completament ahistòrics. Per tant, quan valorem les formes concretes utilitzades pels Vázquez de Parga per a crear, dirigir i mantenir el patrimoni agrari, haurem de partir d'una perspectiva no tant econòmica com social, d'una visió que sigui capaç d'explicar la gran varietat de factors que juguen a l'hora d'optar per una determinada estratègia d'explotació. Igualment, haurem d'evitar de caure en la temptació d'aplicar el model econòmic del benefici capitalista al context que investiguem fent una abstracció de les seves característiques concretes per una raó fonamental: el que en altres àmbits pot resultar molt capitalista i molt racional podria no ser-ho en el cas concret estudiat en funció de les seves peculiaritats, de manera que el més lògic, útil i racional (tot i que potser poc capitalista) no sigui la recerca de benefici a través del risc, sinó l'aplicació d'estratègies basades en el principi conservacionista del *risk averse* que tinguin molt en compte les condicions imposades per la realitat econòmica i social circumdant.²

Aproximació al patrimoni

Les informacions proporcionades pel Cadastre d'Ensenada aporten una primera aproximació a la realitat del nucli patrimonial dels Vázquez de Parga. Aquí trobem Bernardo Vázquez de Parga y Baamonde, veí de la vila de Vilalba i titular de 465 «ferrados» (aproximadament 24,4 hectàrees)³ de terra repartits entre baix camp (164), prats de secà i regadiu (69), llaurada (229) i horta (3), a més de bestiar en propietat (dues vaques, tres vedells, dos poltres, disset ovelles, quatre moltons, quatre porcs i dos rusc) i de bestiar en pastura («gando posto»: vuit bous, vuit vaques, vuit vedells, dues ovelles i un xai), pràctica consistent a repartir els caps de bestiar propis entre els pagesos de la zona (que carrega amb despeses de manutenció, cura i estabulació) i beneficiar-se més tard, en percentatge variable, dels guanys obtinguts de la comercialització: en aquest cas, la meitat de les «utilidades» dels bous i «al cuarto» dels animals restants.⁴ A més, Bernardo Vázquez era propietari de sis cases «terrenas» i d'una altra de «un alto».⁵

2. Són molt útils les advertències i els comentaris de M. T. PÉREZ PICAZO. «La propiedad de la tierra y los regímenes de tenencia, siglos XIX y XX». *Noticario de Historia Agraria*, núm. 2 (1991), p. 13-15.

3. Faig servir l'equivalència 1 ferrado = 525 metres quadrats.

4. Sobre la parceria de bestiar a Galícia, vegeu J. PRADA RODRÍGUEZ; R. SOUTELO VÁZQUEZ. «"Y quedó medrando para dos..." La persistencia de la aparcería como fórmula de gestión patrimonial e interacción social en el mundo rural: Ourense, 1890-1970». Dins: R. ROBLEDO (ed.). *VIII Congreso de Historia Agraria*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1997, p. 463-484; M. J. RODRÍGUEZ GALDO; X. CORDEIRO TORRÓN. «Gandería e explotacións agrarias na Galicia do s. XVIII. Análise da distribución espacial e da tenencia de gando na provincia de Betanzos». *Revista galega de estudos*

Compartint protagonisme amb D. Bernardo, hi havia el seu germà, el prevere José Vázquez de Parga, que a la família feia el paper característic reservat als cabalers de les cases de la petita noblesa: aportava el prestigi derivat de l'ocupació religiosa i contribuïa amb el seu obligat celibat a mantenir intacte el patrimoni familiar.⁶ Com a béns propis, posseïa 94,4 ferrados (4,95 hectàrees), 58,5 (3,07) patrimonials i 35,5 (1,86) que pertanyien a una Capellania, a més de dues cases en un *alto*. Finalment, i com a bestiar en propietat, disposava de dos bous, una vaca, dos vedells, vint-i-cinc ovelles, disset xais i quatre porcs (a més d'una «zerdosa a la mitad de sus utilidades»)⁷. En aquest cas, la documentació aclareix la forma de gestió de propietats: totes es troben cedides en arrendament, contracte habitual a la zona del nord de Lugo que contrasta amb el domini que la cessió emfitèutica manté a la resta de Galícia.⁸ Per tant, opta per la variable de l'explotació indirecta, sens dubte la més adequada per a compaginar els dos papers de propietari i eclesiàstic. En conjunt, les

---

agrarios, núm. 5 (1981), p. 41-78. A Cantàbria també és habitual aquest sistema de cessió: EQUIPO DE HISTORIA RURAL DE CANTABRIA. «La persistencia del Antiguo Régimen en las estructuras agrarias de Cantabria: el valle de Toranzo (1817-1867)». *Investigaciones Históricas*, núm. 11 (1991), p. 143. A Itàlia està comprovada l'existència de contractes «a mitges» que afecten animals dins el context de la *mezzadria*: S. ANSEMI. *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. Le Marche*. Torí: Einaudi, 1987, p. 247.

5. ARXIVO HISTÓRICO PROVINCIAL DE LUGO (AHPL). Secció Facenda, sèrie Catastro de Ensenada: Real de Legos de la feligresía de Santiago de Sancobade (liligall 4.633), de Santiago de Boizán (3.448), de San Juan de Alba (3.539), de San Juan de Mourence (4.638), de San Martín de Lanzós (5.590), de San Pedro de Santaballa (563) i de Vilalba (412); Personal de Legos de la vila de Vilalba (liligall 411).

6. La pràctica de desviar cabalers cap a ocupacions eclesiàstiques és general a la petita noblesa (i fora d'ella). Vegeu A. FERNÁNDEZ GONZÁLEZ. «Los grupos de poder local en Galicia, 1750-1850». *Noticario de Historia Agraria*, núm. 9 (1995), p. 145; E. FERNÁNDEZ CUBEIRO. «Una práctica de la sociedad rural: aproximación al estudio de las capellanías de la diócesis compostelana en los siglos XVII y XVIII». Dins: A. EIRAS ROEL [et al.]. *La historia social de Galicia en sus fuentes de protocolos*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1981, p. 205-215; H. SOBRADO CORREA. «Transformaciones agrarias, estrategias hereditarias y crecimiento demográfico en las tierras lucenses, 1750-1860». *Obradorio de Historia Moderna*, núm. 5 (1996), p. 23 (el celibat com a estratègia de preservació patrimonial); P. MACRY. *Ottocento. Famiglia, élites e patrimoni a Napoli*. Torí: Einaudi, 1988, p. 14.

7. AHPL. Secció Facenda, sèrie Catastro de Ensenada: Real de Eclesiàsticos de Santiago de Sancobade (liligall 4.631) i de Santiago de Goiriz (liligall 5.607).

8. P. SAAVEDRA. *Economía, política y sociedad en Galicia. La provincia de Mondoñedo, 1480-1830*. Madrid: Xunta de Galicia, 1985, p. 222, 394, 405; J. M. CARDESÍN. *Tierra, trabajo y reproducción social en una aldea gallega (s. XVIII-XX): Muerte de unos, vida de otros*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1992, p. 240, 244, 275-276; R. VILLARES PAZ. *La propiedad de...*, p. 15, 205; J. A. LÓPEZ TABOADA. «Notas para a contribuíçom a um debate sobre mobilidade dos factores de produçom agraria: Séculos XIX e primeiro terço do XX». *Revista Galega de Economía*, núm. 1 (1992), p. 50 i 56.

posseïssions dels Vázquez de Parga, a mitjan segle XVIII, sumaven a la jurisdicció de Vilalba 653,4 ferrados (34,3 hectàrees), amb una distribució en la qual destacaven els conreus (52,4%), seguits de la baixa muntanya (34,7%) i els prats (12,3%), repartiment que fa evident de manera força aproximada la complementarietat entre l'espai conreat i l'espai no conreat, tan característica de les terres gallegues.⁹

Generalitzant, sembla que l'explotació indirecta a través de l'arrendament era la fórmula de gestió preferida: com a mínim, així ho indiquen les referències trobades de José Vázquez de Parga i Pedro Inocencio Varela¹⁰ (prevere de Lugo, la germana del qual es casà amb un Vázquez de Parga l'any 1760 i que deixarà els béns en herència al seu nebot Antonio Vázquez de Parga), de la mateixa manera que la menció de diverses cases «terrenas» pot referir-se a conjunts de territoris compostos de casa, terres i muntanya cedits en conjunt a una família de pagesos a canvi d'una renda determinada, que altres investigacions assenyalen com a típics d'aquesta zona de la «Terrachá» de Lugo i que també són presents al patrimoni que analitzem.¹¹

Però, a més de l'arrendament, la cessió emfitèutica també organitzava les possessions de Vilalba a la segona meitat del segle XVIII: hem trobat onze contractes emfitèutics entre 1750 i 1800.¹² Si, a tot això, hi afegim la realitat que ja hem men-

9. A. BOUHIER. *La Galice. Essai géographique d'analyse et d'interperetation d'un vieux complexe agraire*. La Roche-sur-Yon: Yonnaise, 1979, 2 v.

10. Aquest individu desenvolupa una important activitat compradora de terres i llocs parroquians a la zona de Vilalba durant la segona meitat del segle XVIII i primers anys del XIX. Vegeu AHPL. Secció Protocolos notariais: escriptures de Manuel Ramón de Silva (Vilalba), lligalls 5.884, 5.885, anys 1783 a 1797 i de Ramon de Silva y Pardo (Vilalba), lligall 5.892, anys 1802 a 1804. Aquestes escriptures només donen compte de la compra de terres i llocs parroquians, sense especificar la forma concreta d'explotació. Sí que ho fan, en canvi, unes altres tres datades l'any 1785 i que afecten béns de la zona de Vilalba: cedeix en emfiteusi perpètua un molí i arrenda per 6 i 9 anys dos llocs parroquians. Vegeu *Ibidem*. Escriures de Manuel Ramón de Silva (Vilalba), lligall 5.884-4, 13-vi, 4-viii, i 8-ix-1785, f. 93-93v, 115-115v i 131-132, respectivament.

11. J. M. CARDESÍN. *Tierra, trabajo y...*, p. 276, 293, 325; ID. «Ricos, Labradores, Caseiros y Camareiras: transformaciones económicas y jurídico-políticas, y estructura social en una aldea de Galicia - NW de España». *Lee Historia*, núm. 23 (1992), p. 90-93; R. VILLARES PAZ. «Caseiros, rendeiros e foreiros: sobre as formas de cesión da terra». *Encrucillada*, núm. 41 (1985), p. 517. En concret, per a la segona meitat del segle XVIII, localitzem tres contractes que fan referència a llocs parroquians (cessió d'habitarge i terres annexes), dos d'ells cedits en arrendament. Vegeu AHPL. Secció Protocolos notariais: escriptures de Manuel Ramón Silva (Vilalba), lligall 5.884-4, 4-viii-1785, f. 115-115v i 8-ix-1785, f. 131-132, respectivament.

12. «Documentos de la pertenencia de D. Manuel Vázquez de Parga, conde de Pallares, presentados para su registro en la contaduría de hipotecas de Villalba en 14 de Marzo de 1862». AHPL. Sèrie Xeral, documentació del compte de Pallares, lligall 18 bis. El contracte emfitèutic és la forma de cessió més estesa a la Galícia de l'Antic Règim, caracteritzat per la llarga durada (de fet, passa a ser perpetu de 1763 en endavant) i per la concessió de drets quasi dominials al cultivador (propietari de l'útil). Una aproximació es troba a R. VILLARES PAZ. «Els foros de Galicia. Uns quants problemes i comparacions». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 7 (1987), p. 161-185.

cionat dels ramats cedits en parceria, la impressió que hem apuntat poques línies enrere de la preferència per l'explotació indirecta no fa més que reforçar-se, de la mateixa manera que destaca amb força la promiscuïtat que presideix les formes de cessió en aquesta zona vilalbesa (emfiteusis, arrendaments, parroquiaments, parceria de ramats), sense que es puguin determinar les causes que expliquen en cada cas la raó d'optar per una o altra. L'estratègia reproductiva dels Vázquez de Parga, el moment històric concret i la relativa fortalesa de les parts implicades en el contracte de ben segur serien alguns del factors que caldria considerar.

Aquestes possessions vilalbeses són en tot moment les que formen el nucli principal del patrimoni acumulat pels Vázquez de Parga, que tanmateix creixerà amb adquisicions situades als voltants immediats de la ciutat de Lugo (a més de la mateixa zona de Vilalba), on els barons de la família exerciren, a partir del segle XVIII, tota mena de càrrecs públics (regidors, sotsdelegats de rendes reials, diputats provincials, diputats a Corts i presidents de la Diputació),¹³ increment afavorit decisivament per una pràctica matrimonial que es presenta com a subministradora de terres, rendes i liquidesa pecuniària de la família a més d'un ús del celibat dirigit a preservar i augmentar el patrimoni.¹⁴ L'any 1862, Manuel Vázquez de Parga, comte de Pallares des de 1857 i de ben segur el més conegut dels membres de la saga, presenta a la comptadoria d'hipoteques de Vilalba una sèrie de contractes per a registrar (bàsica-

13. X. R. VEIGA ALONSO. *O conde do Pallares e o seu tempo, 1828-1908. Aproximación ó activismo das elites na Galicia decimonónica*. Lugo: Deputación de Lugo, 1999. Per exemple, i per l'any econòmic 1879-80, d'una quota impositiva a pagar de 1.050 pessetes, 483 corresponen a l'Ajuntament de Vilalba i 390 al de Lugo. Vegeu AHPL. Secció Facenda, sèrie Territorial, Repartiments de la Contribució Territorial, lligalls 127, 128, 129 i 131.

14. Exemple de la primera estratègia és l'enllaç, l'any 1760, de Ramón Vázquez de Parga (advocat de la Reial Audiència de Galícia i regidor perpetu de la ciutat de Lugo) amb M. Pascuala Varela, que aporta al matrimoni com a dot 4.000 ducats de billó i les «caseries» de S. Miguel de Constante, Lamaboa i Esperante, que generen una renda anual de 56 «fanegas» de sègol. Vegeu AHPL. Secció Protocolos notariais: escriptura de Manuel García Andrade (Lugo), lligall 456-3, 8-x-1760, f. 65-66. La pràctica es repeteix en el casament d'Antonio Vázquez de Parga: la seva muller, Manuela Somoza Pallares, va acompanyada d'un dot de 14.000 ducats i de diverses rendes estipulades en cereal. Vegeu *Ibidem*. Escripura de Manuel Antonio Rucabado («Escripura de Capitulaciones otorgada por los señores Conde de Pallares, D. Francisco Somoza Vizcaino y D. Antonio Vázquez de Parga, subdelegado de Rentas Reales de esta capital para casarse con la hija maior de aquel Dª Manuela Somoza y Pallares con lo mas que contiene»), lligall 767-10, 18-I-1818, f. 4-6v. Mostra de la segona és l'herència que rep Antonio Vázquez de Parga del seu oncle, el prevere Pedro Inocencio Varela mort l'any 1815. Vegeu *Ibidem*. Escripura de Pedro Otero Cedrón (Lugo), lligall 783-1, 5-II-1815, f. 21-22. Pràctiques similars es troben a A. PRESEDO GARAZO. «Estructura y gestión de los patrimonios de la *fidalgúia* rural gallega en la provincia de Lugo, 1800-1870». Dins: R. ROBLEDO (ed.). *VIII Congreso de...*, p. 453, 454; D. MARTÍNEZ LÓPEZ. «Reproducción social y parentesco en un proceso de ascensión socioeconómica en la Vega de Granada (siglos XVIII y XIX)». *Noticario de Historia Agraria*, núm. 5 (1993), p. 79.

ment referits a compres, emfiteusis i arrendaments). No es tracta pas, evidentment, d'una relació completa de les propietats que posseeix i de les rendes que rep, però és el més semblant que coneixem i a partir d'ella continuarem l'anàlisi de les formes de gestió d'aquesta família i aprofundirem en el coneixement de l'organització del seu treball específic com a propietaris.¹⁵ Tot i això, com és obvi, el caràcter parcial de la font s'ha de tenir en compte a l'hora de valorar les conclusions del treball.

QUADRE 1. *Tipologia dels contractes consultats. 1750-1862*

	<i>Emfiteusis</i>	<i>Arrendaments</i>	<i>Arrendaments verbals</i>	<i>Compres</i>
Lugo	37 (12%)	10 (3,2%)	29 (9,4%)	78 (25,2%)
Vilalba	32 (10,3%)	37 (12%)	0	86 (27,9%)
TOTAL	69 (22,3%)	47 (15,2%)	29 (9,4%)	164 (53,1%)

Font: Protocols notarial de les zones de Lugo i Vilalba (1750-1862). Consultats a l'Archivo Histórico Provincial de Lugo, secció «Protocolos notariales».

Percentualment, el contracte més repetit en els 309 que coneixem són les compres (53,1%), seguit dels arrendaments (24,6%) i de les cessions emfiteütiques (22,3%).¹⁶ Per tant, és clar que ens trobem davant d'un patrimoni en procés de formació a partir de la primera escriptura de 1660. De forma general, per a la zona de Lugo, les operacions es concentren en els períodes 1751-1775 (29,4 %) i 1826-1862 (30,7%), mentre que a la de Vilalba ho fan en 1801-1825 (19,6%) i, sobretot, 1826-1862 (34,5%). En concret, hem de destacar especialment l'etapa 1800-1832 en la qual Antonio Vázquez de Parga (delegat de rendes reials de la província de Lugo) desenvolupà una intensa política d'adquisicions, emfiteusis i arrendaments, fins al punt que durant gairebé aquells trenta anys es concentren gairebé el 40% del total dels contractes referits a la família dels quals tenim notícia. Per tant, aquest

15. «Documentos de la ...». Es tracta d'una relació de contractes de compra-venda, aforament i arrendament que Manuel Vázquez de Parga presenta a la Comptaduria d'Hipoteques per registrar-los l'any 1862. Com que se n'especifica la data i el notari davant el qual foren escripturats, es poden localitzar i estudiar en els protocols corresponents. Constitueix la font bàsica utilitzada en aquesta investigació, àmpliament complementada amb la consulta d'escriptures no contingudes en dita relació i que coneixem a través del repàs realitzat per protocols notarial de les zones de Lugo i Vilalba. Coservats a AHPL. Secció Protocolos notariais.

16. Vint-i-set contractes d'arrendament apareixen integrats en escriptures de compra, perquè es formalitzen al mateix temps i en el mateix document que l'adquisició. A efectes d'anàlisi, s'han comptabilitzat per separat uns i altres.

individu és qui manté una actuació més decidida dins el procés de formació del patrimoni familiar.

Des d'un punt de vista geogràfic, les cessions emfitèutiques es divideixen de manera igual en totes dues àrees, amb 37 emfiteusis a Lugo i 32 a Vilalba. Pel que fa als arrendaments escriturats, enfront dels 37 de Vilalba només n'hi ha 10 al voltant de la ciutat de Lugo, però el panorama varia totalment d'aspecte si considerem els que la relació de 1862 qualifica literalment de «verbales» (29),¹⁷ que s'ubiquen exclusivament al voltant de la capital. En qualsevol cas, independentment d'aquestes variacions en les quals aprofundirem més endavant, és clar que la preferència per l'explotació indirecta es manté intacta, amb uns propietaris interessats a establir una relació únicament de renda amb les possessions que els descarregui de responsabilitats i els permeti de continuar amb les seves ocupacions urbanes paral·leles.

A finals de 1870, els Vázquez de Parga (concretament Manuel Vázquez de Parga, comte de Pallares i senador vitalici) reben l'última de les aportacions patrimonials que considerarem en aquesta investigació. Es tracta del llegat de la mare Manuela Somoza Pallares, morta l'any 1874.¹⁸ A l'herència s'inclouen béns i rendes. Els primers, els integren cases, horts, «cortiñas»,¹⁹ prats de secà i de regadiu, terrenys de conreu, boscatges de castanyers, baixa muntanya i unes quantes vinyes (tot capitalitzat en 71.124 pessetes), localitzats als ajuntaments de Bóveda (majoritàriament), Poboia do Brollón, Monforte i Vilalba. Lamentablement, les fonts no indiquen res respecte de la manera com s'explotaven (ja fos treball assalariat, renda o bé parroquial), si bé la simple menció com a béns dóna a entendre que no estaven cedits com a expedients emfitèutics, ja que si fos així apareixerien reflectits en forma de rendes cobrades i no pas com a béns.²⁰ La menció de rendes del patrimoni matern corresponents al Comte és més concreta. Es localitzaven als termes de Bóveda, Monforte, O Saviñao i Vilalba (capitalitzades en 39.908 pessetes), i per als

17. També per a Catalunya s'ha assenyalat la presència d'arrendaments no escriturats. Vegeu E. VICEDO I RIUS. «Emfiteutes, arrendataris, parcers i cultivadors amb llicència. La contractació agrària a les planes occidentals catalanes, 1760-1860». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (1997), p. 124.

18. «Juicio de amigables componedores entre Manuel Vázquez de Parga, Conde de Pallares, y sus sobrinos Pastor, Dolores, Jesús y José Maseda Vázquez de Parga, sobre división de la herencia de Dña. Manuela Somoza y Pallares. 1877». AHPL. Secció Concello, sèrie Pleitos Cívils, lligall 241.

19. Amb el nom de «cortiñas» es designen les parcel·les més pròximes a l'habitatge característica de les quals és que estan tancades i exemptes de serveis comunals, i són objecte d'abonament i treball de camp intensiu.

20. Simplement com a hipòtesi, podem suposar que els béns seents localitzats a la parròquia de Rivas Pequenas (Ajuntament de Bóveda), que són amb diferència els més considerables de la relació, s'explotaven sota el règim d'aparroquiament, ja que en correspondències dirigides a Manuela Somoza Pallares, propietària de la casa de Rivas Pequenas, es mencionen expressament els «caseros de la casa de Rivas». El recurs a l'arrendament com a fórmula de gestió dels béns seents, i per a la mateixa província de Lugo, l'assenyala A. PRESEDO GARAZO. «Estructura y gestión...», p. 454.

tres primers, que reunien poc menys del 50% del total, s'especifica el concepte pel qual es percebien: es tractava de rendes emfitèutiques.²¹ Pel que fa a l'important contingent de pensions de la zona de Vilalba, la documentació es limita a fixar la quantitat per partides sense assenyalar-ne la tipologia concreta. Resumint, tot i que sense poder concretar amb certesa la forma d'explotació de béns, un altre cop l'abundant presència de rendes ens indica clarament la fortalesa d'una forma de gestió de terres basada en la cessió a tercers i en la no-implicació directa en el procés de producció.²²

Anàlisi de les formes de cessió territorial

De tots els documents notariais de què tenim notícia (309), disposem d'informació detallada per a un conjunt de 90.²³ Pel que fa a la tipologia, el 51,3% corresponen a adquisicions, el 38,3% són arrendaments i el 10,4%, emfiteusis, per la qual cosa si comparem els percentatges amb els que presentàvem per al conjunt dels 309 contractes, es pot afirmar l'elevada representativitat de la mostra, i l'important nombre d'arrendaments respon a un fet que analitzarem posteriorment: moltes escriptures de compra inclouen la immediata cessió dels béns adquirits en forma d'arrendament als antics propietaris.²⁴ Una primera dada destacable es refereix a les diferents preferències pel que fa al tipus de contracte de cessió de la terra utilitzat en cada etapa, i hi apreciem una tendència a optar per l'arrendament a mesura que ens endinsem al segle XIX. Així, a la zona de Vilalba, contra les 10 emfiteusis establertes entre 1826 i 1862,

21. Res d'extraordinari, d'altra banda, perquè ja R. VILLARES PAZ. *La propiedad de...* havia assenyalat com a zona de predomini en emfiteusis aquesta àrea del sud de la província de Lugo.

22. El cas dels «lugares acasados» possiblement podria desmentir en part aquesta afirmació de la no-implicació del propietari en el procés de producció, com a mínim si acceptem l'afirmació de R. VILLARES PAZ («Caseiros, rendeiros e ...», p. 6) que propietaris i parroquians (que ell relaciona amb la figura de la parceria) participen conjuntament en la gestió de la producció. Tanmateix, i com assenyala encertadament J. M. CARDESÍN DÍAZ. (*Tierra, trabajo y...*, p. 328 i s.), mentre que l'arrendament i la parceria constitueixen figures jurídiques ben delimitades, no passa el mateix amb l'aparroquiament, que pot respondre a variables molt diferents. De fet, són molt habituals en la documentació les mencions de llocs aparroquiats obligats a pagar renda en concepte d'emfiteusis o arrendament, dues formes d'explotació que de cap manera no pressuposen (més aviat el contrari) la participació del propietari, amb capital, llavors o eines, en el procés productiu. Durant el segle XIX, i parlo ara del conjunt de l'Estat, la gestió directa de les terres sembla haver estat clarament minoritària. Vegeu M. T. PÉREZ PICAZO. «La propiedad de ...», p. 15.

23. Els documents notariais emprats en la investigació són els assenyalats a la nota 15.

24. En concret, 27 de les adquisicions (del total de 59 analitzades) inclouen l'immediat arrendament de les terres comprades dins la mateixa escriptura notarial.

trobem 33 arrendaments²⁵ (mentre que, per exemple, en el període 1776-1800 la relació és de 10 a 2, respectivament). Pel que fa a Lugo, la nombrosa presència d'arrendaments verbals sense plasmació davant notari, dels quals desconexem les dates de formalització, distorsiona qualsevol anàlisi possible, tot i que la tendència es confirma: entre 1776-1800 localitzem 11 emfiteusis i cap arrendament, mentre que en el període 1826-1862 la relació es redueix a 11 emfiteusis per 7 arrendaments.

En conseqüència i a partir de les dades apuntades, podem parlar d'una estratègia marcada per la preferència de l'arrendament en les noves cessions en detriment de la tradicional fórmula emfitèutica, tendència que sens dubte hem de relacionar amb els canvis introduïts per la reforma agrària liberal i amb l'aplicació d'una pràctica de gestió patrimonial més racional i flexible, que representa un intent d'assegurar la supremacia sobre els terrenys cedits.²⁶ En aquest sentit, els avantatges de l'arrendament respecte de l'emfiteusi són clars: el control dels terrenys es manté intacte en contrast amb la pèrdua del domini útil que suposa l'emfiteusi, permet la revisió periòdica de rendes al final dels anys de contracte, autoritza el propietari per intervenir en el procés productiu, suposa optar per una fórmula jurídica plenament reconeguda per la nova legislació liberal (a diferència del que passa amb l'acceptada, però discutida, emfiteusi), que aporta un grau total de seguretat en la possessió i de superioritat de l'arrendatari respecte del masover, possibilita el canvi de cultivador sempre que es cregui necessari, assegura l'abandonament de terres a la fi del contracte perquè no hi ha cap normativa legal que empari el masover (al contrari de l'emfiteusi)... Per tant, l'opció de l'arrendament apareix, des d'aquesta perspectiva, com una estratègia de gestió del patrimoni encaminada a assegurar amb tota la força de la llei la possessió dels béns, obviant els inconvenients que planteja en aquest sentit l'expedient emfitèutic.

QUADRE 2. Durada dels contractes d'arrendament. 1750-1862

<i>Durada dels contractes (en anys)</i>	<i>Percentatges</i>
3 o menys de 3	12,5
4	27,5
5	5
6	32,5
9	22,5
	100

Font: les del quadre 1.

25. I a mesura que avancem en el temps creix la preferència per l'arrendament: entre 1853 i 1862, trobem 10 arrendaments i cap emfiteusi.

26. La mateixa tendència es troba a A. PRESEDO GARAZO. «Estructura y gestión...», p. 457; J. A. LÓPEZ TABOADA. «Notas para a ...», p. 56.

Si ara repassem amb deteniment les clàusules que contenen les escriptures d'arrendament formalitzades davant de notari pels Vázquez de Parga, podem confirmar el que ja hem apuntat abans. En tots els casos, el temps de vigència del contracte quedava definit clarament i se situava sempre per sota dels 10 anys,²⁷ de manera que la fórmula més repetida era la cessió per 6 anys (32,5%) seguida de la cessió per 4 (27,5%), sense que s'especificués res sobre les possibles renovacions i sense que es pugui definir una tendència evolutiva respecte de la durada: tot indica que quedaria fixada en funció de les característiques de cada cas i de la fortalesa i capacitat de negociació relatives de cadascuna de les parts implicades. A més, les escriptures explicitaven amb precisió total la impossibilitat del conreador de resistir-se a l'abandonament de les terres un cop acomplert el temps de cessió:²⁸ en tots els casos havien de quedar lliures «sin que para no hacerlo le pueda favorecer ninguna ley o privilegio que desde ahora debe renunciar», «sin embargo de cualquiera privilegio o ley que le favorezca», «sin embargo de cualquier ley o privilegio de labradores», «sin contienda de juicio»..., fórmules que amb el pas dels anys se substitueixen per una altra de més simple però igualment clara i efectiva: «finalizados los años del contrato los bienes deben de quedar libres.» Per tant, és evident l'interès a deixar fixada sense cap mena de dubte la titularitat dels béns, només cedits temporalment, en mans del rendista i a manifestar la no-cessió per part seva de cap tipus de domini: en suma, a

27. Ja a finals del segle XIX, DÍAZ DE RABAGO assenyalava que a Galícia els arrendaments no solien sobrepassar els cinc anys: *Obras completas*. Santiago de Compostel·la, 1899-1901, t. 1, p. 97. Tot indica que els contractes d'arrendament rarament superaven els 10 anys. Vegeu A. PONS. «Els contractes d'arrendament al País Valencià. Una anàlisi de protocols notariais (1785-1879)». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8 (1990), p. 183; J. DE LA TORRE. «Patrimonios y rentas de la nobleza y de la burguesía en la Navarra de la revolución liberal (1820-1865)». *Agricultura y Sociedad*, núm. 67 (1993), p. 106 (el qual sí que detecta una reducció en el temps de cessió a partir de 1840); M. T. PÉREZ PICAZO [et al.]. «Formas de gestión y coyuntura en los sistemas agrarios de la región murciana (1830-1860)». Dins: R. ROBLEDO (ed.). *VIII Congreso de...*, p. 442; P. RUIZ TORRES. *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del País Valenciano, 1650-1850*. València: Institució Alfons el Magnànim: Diputació Provincial de València, 1981, p. 221; J. MILLÁN Y GARCÍA-VARELA. *Rentistas y campesinos. Desarrollo agrario y tradicionalismo político en el sur del País Valenciano, 1680-1840*. Alacant: Instituto Juan Gil-Albert, 1984, p. 80 i 228; R. ROBLEDO HERNÁNDEZ. *La renta de la tierra de Castilla la Vieja y León (1836-1913)*. Madrid: Banco de España, 1984, p. 83. Per a Itàlia, vegeu A. M. BANTI. *Terra e denaro. Una borghesia padana dell'Ottocento*. Venècia: Marsilio, 1989, p. 54; G. MUZZIOLI. «Il credito agrario». Dins: *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea*. Vol. III: *Mercati e istituzioni*. Edició a cura de Piero Bevilacqua. Venècia, 1991, p. 263. Per a Portugal, vegeu E. de CASTRO CALDAS. *A agricultura portuguesa através dos tempos*. Lisboa: Instituto Nacional de Investigação Científica, 1991, p. 358-359.

28. La mateixa precisió, la trobem en els contractes d'arrendament valencians. Vegeu A. PONS. «Els contractes d'arrendament...», p. 182: «al final del contrato las tierras quedarán vacuas y expedidas, y el arrendatario renuncia a cualquier reclamación».

evitar qualsevol tipus de qüestionament dels seus drets de propietat.²⁹ També és cert que en algunes escriptures emfitèutiques repassades trobem la fórmula que obliga l'arrendatari a deixar lliures els béns un cop finalitzat el temps de cessió (establert, llevat dels de caràcter perpetu, sempre per la vida de tres reis més 29 anys), però en aquest cas la normativa legal que regia les cessions d'emfiteusis des de 1763 i que, de fet, els havia convertit en perpetus, feia inútil aquesta precisió.³⁰

Però el repàs dels contractes de cessió no tan sols deixa clara aquesta intenció preservacionista respecte de la propietat, sinó que també permet de conèixer altres aspectes de gran interès sobre la gestió patrimonial i l'específic treball com a propietaris rendistes dels Vázquez de Parga. Una primera idea destacable és la referida a l'interès per garantir el cobrament efectiu de les rendes estipulades (sempre fixades en espècie i amb caràcter fix),³¹ de manera que diverses disposicions presents a les escriptures s'establien amb aquesta intenció. Així, tant les emfiteusis com els arrendaments obligaven a tenir les terres ben llaurades, tancades i femejades de manera que la producció sempre augmentés i no disminuís per assegurar d'aquesta manera al propietari el pagament real de les pensions. La fórmula es repeteix, sobretot en el cas dels contractes emfitèutics, reiterativament, però aquí la cessió dels drets de l'útil al cultivador la converteix en poca cosa més que protocol·lària. Tanmateix, no té la mateixa valoració en els arrendaments, en els quals, efectivament, el propietari es troba capacitat per vigilar i controlar el cultiu de les seves terres perquè té la possibilitat de no renovar el contracte un cop finalitzat, una circumstància que trobem documentada en diversos casos.³² Hi ha una segona clàusula en la mateixa direcció

29. Com també passa, per exemple, en els contractes murcians estudiats per M. T. PÉREZ PICAZO. «Formas de gestión...», p. 441.

30. Per al context de la Real Pragmàtica de 1763, vegeu X. R. BARREIRO FERNÁNDEZ. «A problemática foral no século XVIII. Unha nova interpretació». Dins: C. BARROS (ed.). *Dende Galicia, Marx*. Sada (A Corunya): Edición do Castro, 1985, p. 255-258; B. BARREIRO MALLÓN. «La pragmática de "perpetuación de foros". Intento de interpretación». *Compostellanum*, núm. XVII (1972), p. 73-116; R. VILLARES PAZ. «Els foros de ...», p. 161-185.

31. A diferència del pagament monetari, que sembla ser normal en els arrendaments mediterranis (A. PONS. «Els contractes d'arrendament...», p. 182; R. GARRABOU; J. PLANAS. «La aparcería y la gestión de la gran propiedad territorial en la Cataluña contemporánea». Dins: R. ROBLEDO (ed.). *VIII Congreso de...*, p. 379-402), i que coincideixen amb els estudiats per R. ROBLEDO. *La renta de la tierra...*, p. 87 o per A. SABIO ALCUTÉN. «La penetración del capitalismo agrario a través de la renta a fines del siglo XIX: la contabilidad de Tomás Castellano, hacendado y ministro». Dins: R. ROBLEDO (ed.). *VIII Congreso de...*, p. 489.

32. Protocols notariais de Juan Morado (Vilalba), lligall 5.864-1, 18-x-1828, f. 132-133v i lligall 5.864-3, 16-IV-1830, f. 24-24v; Protocols notariais d'Antonio Losada (Vilalba), lligall 5.819, 6-IX-1859, f. 469-470v; lligall 5.819, 25-IX-1859, f. 499-500v; lligall 5.819, 2-x-1859, f. 511-514v. Tots a AHPL. Secció Protocolos notariais. El comís per impagament reiterat durant tres anys consecutius incideix en el mateix sentit de garantir el pagament de les pensions. Idèntica prevenció s'assenya-

que obliga al pagament de les rendes fins i tot quan els conreus hagin patit una desgràcia: «no obstante de que acaezca algún caso fortuito de piedra, clada, langosta u otro semejante» (contracte de 1796), «a pesar de cualquier caso fortuito de cielo o tierra que Dios no permita» (1831), «aún cuando suceda algún caso fortuito o raro acontecimiento» (1859).³³ Tenien exactament el mateix sentit les obligacions de lliurar el gra «bueno y limpio de toda mala simiente»,³⁴ de satisfer en metàl·lic els retards en el pagament de les pensions (capitalitzant les rendes en espècie no lliurades al major preu que hagi obtingut el cereal en la comercialització),³⁵ de pagar la renda sense cap tipus de descompte i lliure de tota contribució «presente o futura» (que, en conseqüència, correspon pagar al cultivador) o de prohibir la divisió dels béns cedits³⁶ o bé de gravar-los amb noves pensions «que luego no pueden pagar». En suma, previsions amb un idèntic objectiu: assegurar, fins als més mínims detalls, que les pensions imposades sobre els terrenys cedits fossin efectivament satisfetes sense que al cultivador li quedés cap opció legal per escapar-se'n.

A més de la defensa dels drets de propietat i de la intenció d'evitar per tots els mitjans de veure disminuïdes les rendes que els corresponien segons els contractes fixats, hi ha un tercer objectiu que es dedueix del repàs d'escriptures d'emfiteusí i arrendament dels Vázquez de Parga i que consisteix a descarregar totes les despeses possibles d'explotació en els masovers. D'aquesta manera, els cultivadors eren els encarregats de pagar al fisc els impostos corresponents a l'explotació,³⁷ havien de tancar (o bé mantenir els tancaments) les finques, es responsabilitzaven de les reparacions «menores»,³⁸ estaven obligats a transportar les rendes³⁹ (en la immensa

---

la en els arrendaments de la zona de Girona. Vegeu M. BOSCH; R. CONGOST; J. SANTALÓ. «Vessana a Vessana. Reflexió sobre la pràctica dels establiments emfiteutics a la regió de Girona (segles XVIII-XIX)». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (1997), p. 26.

33. Passa el mateix en els contractes d'arrendament estudiats per R. ROBLEDO HERNÁNDEZ. «Los arrendamientos castellanos antes y después de la crisis de fines del siglo XIX». Dins: R. GARRABOU; J. SANZ (eds.). *Historia agraria de la España contemporánea*. Vol. 2: *Expansión y crisis (1850-1900)*. Barcelona, 1985, p. 376 (contractes a «sort i ventura»); per S. CALATAYUD. «La noblesa propietària en la societat valenciana del segle XIX: el comte de Ripalda i la gestió del seu patrimoni». *Recerques*, núm. 33 (1996), p. 93 («a todo riesgo y aventura»); o per A. M. BANTI. *Terra e denaro...*, p. 54 («a fuoco e fiamma»).

34. La fórmula equivalent en les escriptures murcianes és la que obliga a lliurar el «fruto sano». Vegeu M. T. PÉREZ PICAZO. «Formas de gestión...», p. 445.

35. La mateixa pràctica es troba a A. SABIO ALCUTÉN. «La penetración del...», p. 492.

36. Amb el clar objectiu d'assegurar la continuació de la propietat com una única unitat productiva i d'evitar que les successives particions puguin portar a un «oscurecimiento» de les terres gravades.

37. Fórmules similars es troben en els contractes estudiats per E. VICEDO i RIUS. «Emfiteutes, arrendataris, parcers...», p. 113; J. MILLÁN y GARCÍA-VARELA. *Rentistas y campesinos...*, p. 229; S. PONCE VIVET. «Formes d'accés a l'explotació de la terra, renda agrícola i transformacions econòmiques a la comarca d'Osona. 1850-1936». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (1997), p. 73 i 76.

majoria pactades en ordi i blat, per la qual cosa el trasllat és sempre incòmode i costós) fins les «paneras» que els Vázquez de Parga posseïen a la vila de Vilalba i a la ciutat de Lugo i, de vegades, s'establí l'obligació de plantar arbres. Finalment, en cap dels contractes repassats no s'esmenten les col·laboracions del propietari en forma d'aportació de part de la llavor o dels arreu necessaris per al treball de les terres (com passava, per exemple, a la *mezzadria* toscana o en arrendaments localitzats a la zona mediterrània),⁴⁰ per la qual cosa deduïm que aquestes despeses d'explotació anaven, igualment, a compte del cultivador. Així doncs, és clar que l'única obligació del propietari era el cobrament de les rendes des del moment que el procés productiu queia totalment sobre les espatlles del masover. De la mateixa manera, també es fa patent el desinterès del propietari per la millora del cultiu i l'augment de les collites. Exceptuant la clàusula de plantació d'arbres que es fixa en algun arrendament, cap altra no fa referència a aspectes relacionats amb la producció: la majoria de la tinta es dedicava a establir el manteniment intacte dels drets de propietat, a assegurar el cobrament de les rendes que li són degudes i a fugir de qualsevol obligació inversora que comportés algun tipus de despesa en els terrenys cedits. Una actitud passiva i típicament rendista, tot i que, com veurem més endavant, de cap manera irracional per al context concret en el qual ens movem.

La política de compres

Fins ara hem repassat les formes concretes de gestió del patrimoni d'aquesta família «fidalga» de Lugo durant poc més de cent anys, entre 1750 i 1862. La preferència per l'explotació indirecta, amb una aposta cada cop més clara per l'arrendament a mesura que avancem en el temps com a resposta al qüestionament creixent a la fórmula d'emfiteusi i a l'interès per disposar lliurement dels béns, n'és el tret principal, sempre intentant d'assegurar l'arribada regular, íntegra, barata i sense ensurts als graners de les rendes que se'ls deuen. Definit aquest aspecte, ara ens interessa

38. Tot i que no en tots els casos. Per exemple, en una escriptura de 25-IX-1859 (protocol d'Antonio Losada (Vilalba), lligall 5.819, f. 487-498) s'especifica l'obligació de l'arrendatari de tancar la finca, si bé l'import li serà satisfet després. El mateix passa en una altra de 28-X-1883 (protocol d'Andrés Olano Silva (Vilalba), lligall 6.140, f. 700-702), en la qual es fixa l'abonament al pagès dels «perfectos» efectuats sempre que hagués demanat permís per realitzar-los. Els protocols es troben a AHPL. Secció Protocolos notariais.

39. La mateixa obligació recau en els parcors del català senyor de Rocafort. Vegeu V. GUAL I VILA. «L'espai agrícola de la Conca de Barberà (segles XVI-XIX)». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (1997), p. 139.

40. E. ROSSINI; M. VANAZETTI. *Storia dell'Agricoltura Italiana*. Bolonya: Edagricole, 1987, p. 485-486; A. PONS. «Els contractes d'arrendament...», p. 180.

acostar-nos a les estratègies que feien servir per fer créixer el patrimoni, és a dir, analitzar les característiques de les adquisicions realitzades i determinar les maneres com les noves rendes passen a engrandir la seva propietat.

L'element que sens dubte defineix millor el patrimoni dels Vázquez de Parga durant els anys que estudiem és el caràcter de realitat en formació. Dit d'una altra manera: es tracta d'un patrimoni en procés de creació on les adquisicions tenen una presència destacada i suposen més del 50% del total de les operacions notariales conegudes. Molt especialment destaca el període 1826-1862 en el qual es duen a terme el 36,6% de les operacions, dada que confirma l'afirmació anterior. L'anàlisi qualitativa de les compres revela aspectes de gran interès. Primerament, destaquem el fet que en un altíssim percentatge es tracta d'adquisicions de terres⁴¹ i no simplement de rendes: concretament, el 80% de les compres són terres físiques, davant d'un 20% restant repartit entre adquisicions de dominis útils, dominis directes (és a dir, es compra el dret de rebre una renda però no pas el bé que hi correspon) i diversos censos. En tots els casos, les propietats adquirides estan lliures de qualsevol tipus de càrrega o gravamen, perquè sempre són presentades com a «llibres de pensió» o posseïdes en «pleno dominio» pels anteriors propietaris. L'estratègia de les compres, per tant, era clara: adquirir terrenys que no comportessin cap tipus de pensió i que permetessin d'actuar als Vázquez de Parga com a propietaris perfectes (o sigui, únics i disposant del ple domini) per a poder gestionar-los de la manera que consideressin més eficaç per a llurs interessos (en els casos en què coneixem la forma de gestió dels nous béns, l'arrendament és aclaparadorament dominant). És més, dels 11 exemples de compra de rendes que hem pogut analitzar, en 4 adquiriren un domini útil o directe que els permetia de convertir-se en propietaris plens, perquè ja eren propietaris del domini restant. Per tant, el que compraven no era el dret a cobrar una pensió, sinó la propietat d'un bé que a partir de llavors podien gestionar com volguessin. Resumint, es tracta d'una pràctica de compres en la qual l'objectiu és fer-se amb terres lliures de qualsevol càrrega, gravamen o tribut que pugui limitar-ne el lliure ús i desinteressat en l'adquisició de pensions o censos de regust feudal; en suma, plenament capitalista.

Un segon aspecte que s'ha de considerar en la política d'adquisicions es refereix a l'ús que fan de l'endeutament del pagès com a mitjà d'accés a la propietat. Del total de 59 compres realitzades, en 17 (el 28,8%) el venedor manté una relació de deutor amb el comprador; a més, en 9 casos el deutor ho és per impagaments en la satisfacció d'una renda que ha de donar al comprador en qualitat d'arrendatari, mentre que en els altres 8 només es detalla que la venda es fa per saldar deutes sense més especifica-

41. Totes a les àrees de Vilalba i als voltants de Lugo capital, és a dir, a les zones on abans tenien propietats. Per tant, no es busca ampliar l'àrea geogràfica de possessió, sinó enfortir la ja existent, una decisió indubtablement relacionada amb el desig de no complicar l'administració de les possessions, que tendeix a ser més costosa i difícil a mesura que s'incrementa la dispersió territorial de les terres.

cions. Si ampliem l'anàlisi i fem cas d'alguns autors respecte del significat de les vendes «con pacto de retro», traduïdes com una fórmula de préstec usurer,⁴² la importància de l'endeutament dels pagesos en la configuració d'aquest patrimoni no fa més que accentuar-se, ja que 14 de les compres inclouen aquesta particularitat. Per tant, l'endeutament per part del pagès té un paper gens menyspreable dins les estratègies d'increment patrimonial,⁴³ amb una dada afegida: aquest recurs es troba circumscrit a un període ben definit, concretament entre 1828 i 1832, circumstància que potser s'ha de relacionar amb la caiguda dels preus agraris iniciada el 1817 i que arriba fins als anys 40, tot i que també pot ser deguda a un major interès en la gestió d'impagaments i a una major pressió exercida durant aquells anys sobre els deutors.⁴⁴

Un darrer element que s'ha d'integrar en l'anàlisi de les adquisicions es refereix al règim d'explotació al qual es veuen sotmeses les noves terres adquirides. Del total de 59 compres estudiades, 27 (45,8%) especifiquen la forma d'explotació per la qual s'opta: sistemàticament són objecte d'arrendament, una nova dada que confirma la preferència tant per l'explotació indirecta (es tracta de béns adquirits en ple domini que podien ser objecte de cultiu directe) com per la forma d'arrendament a la qual ja ens hem referit. Intentem ara acostar-nos als criteris que guien les opcions estratègiques de gestió patrimonial dels Vázquez de Parga.

«Una racionalitat d'un altre ordre»⁴⁵

La valoració final que mereixen tant les formes de cessió com les estratègies de gestió a les quals sotmeten el patrimoni els Vázquez de Parga, és a dir, les conclusions respecte de com fan el paper de propietaris, han de tenir en compte més varia-

42. Per exemple, GRUPO DE INVESTIGACIÓN DEL INSTITUTO GERÓNIMO USTÁRIZ DE PAMPLONA. «La propiedad privada en Navarra a fines del siglo XIX». Dins: R. GARRABOU (coord.). *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1992, p. 99; S. CALATAYUD GINER. *Capitalismo agrario y propiedad campesina: la Ribera del Xúquer, 1860-1930*. València: Alfons el Magnànim: Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1989, p. 51.

43. Idèntica presència de l'endeutament com a via d'accés a la propietat trobem a B. MORENO CLAVERÍAS. «Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (1997), p. 52.

44. A la caiguda de preus agrícoles fa al·lusió R. VILLARES PAZ. *La propiedad de...*, p. 171. Recordem que en aquests anys de la fi de l'Antic Règim és Antonio Vázquez de Parga, el més actiu comprador de tota la saga familiar, el que apareix situat al front del patrimoni.

45. L'expressió és presa del clarificador article de M. J. BAZ VICENTE. «Reconsiderando la persistencia del Régimen Foral en la Galicia del siglo XIX: Una "racionalidad de otro orden"». *Agricultura y Sociedad*, núm. 70 (1994), p. 163.

bles que les introduïdes fins ara en l'anàlisi. Actualment sembla ja superada totalment la visió de l'*homo economicus* que guia els seus procediments a partir, exclusivament, de variables de pura racionalitat basades en càlculs de cost/benefici, així com certes maneres d'entendre l'economia que la situaven en una posició independent i deslligada del tot de la resta d'esferes socials.⁴⁶ Contràriament, és clar que qualsevol tipus d'investigació referent a aspectes econòmics s'ha d'integrar en un conjunt de condicionants que superen àmpliament aquest estret cercle per obrir-se als aspectes socials, de manera que eleccions estratègiques aparentment d'escassa utilitat econòmica poden, al contrari, estar dotades d'alta rendibilitat social i ser, en aquest sentit, plenament racionals. De la mateixa manera, sembla igualment clara la inutilitat de prendre com a referents de validesa universal certs models de gestió agrària presentats com a ideals en determinades historiografies i deduir-ne que qualsevol altra forma d'organització diferent constitueix un camí no acceptable que, per tant, ha de ser immediatament condemnat amb l'inel·ligible adjectiu de «atrasado».⁴⁷ En aquest sentit, allò correcte és avaluar les característiques del context (econòmiques, però també mediambientals, socials, culturals i fins i tot polítiques) assenyalant tant les oportunitats com les limitacions que ofereix de cara a optar per uns o altres models de gestió.

Aquestes prevencions són especialment pertinents a l'hora d'anализar i valorar la pràctica d'administració agrària dels Vázquez de Parga. Així doncs, hem de considerar que totes les generacions de la família ocuparen gran part del temps en activitats no agràries, de les quals obtenien no pas pocs beneficis: tenien càrrecs públics (regidors de l'Ajuntament de Lugo, subdelegats de rendes reials, diputats provincials, diputats a les Corts),⁴⁸ actuaven com a prestamistes,⁴⁹ traficaven amb

46. Reflexions en aquest sentit a S. CALATAYUD [et al.]. «La noblesa propietària...», p. 100; D. GALLEGO MARTÍNEZ. «De la sociedad rural en la España contemporánea y del concepto de sociedad capitalista: un ensayo». *Historia Agraria*, núm. 16 (1988), p. 33; A. M. BANTI. *Terra e denaro...*, p. 10-13; ID. «Gli imprenditori meridionali: razionalità e contesto». *Meridiana*, núm. 6 (1989), p. 63-89.

47. Ja fa uns quants anys que R. GARRABOU. *Un fals dilema. Modernitat o endarreriment de l'agricultura valenciana, 1850/1900*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1985, demostrà la inutilitat d'aquest tipus de raonaments, referint-se concretament a la via valenciana d'accés al capitalisme com a camí «heterodox» completament diferent al model anglès. Més recentment, M. GONZÁLEZ DE MOLINA. «Nuevas interpretaciones del cambio agrario. Algunos comentarios al artículo de D. Gallego». *Historia Agraria*, núm. 16 (1988), p. 63. Per al Finisterre francès, de tantes similituds amb Galícia, vegeu A. ANTOINE. «Systèmes agraires de la France de l'Ouest: une rationalité méconnue». *Histoire, Economie et Société*, núm 1 (1999), p. 107-132.

48. Ramón Vázquez de Parga, advocat, fou regidor de l'Ajuntament de Lugo a finals del segle XVIII; Antonio Vázquez de Parga, també advocat, exercí com a subdelegat de rendes reials a la província de Lugo en el primer terç del segle XIX; Manuel Vázquez de Parga, llicenciat també en jurisprudència, fou diputat a corts per Lugo, Mondonyedo i Vilalba, a més de senador vitalici, entre 1857 i 1908. És apreciable, per tant, una clara tendència a aprofitar les oportunitats de promoció i

articles tèxtils i colonials,⁵⁰ invertien en la compra d'immobles urbans amb clares intencionalitats especulatives,⁵¹ adquirien habitatges i negocis per arrendar, etc.⁵² En definitiva, es tracta d'un ampli ventall d'ocupacions que desenvolupaven paral·lelament a la funció estricta de propietaris agraris, que requereixen una dedicació (temporal i laboral) més o menys àmplia i que determinen sovint una residència urbana (en el cas del parlamentari i senador comte de Pallares, fins i tot l'estança temporal a la Vila i Cort). Per tant, es presenten com a fonts d'ingressos que no es poden descuidar i que exigeixen tenir-ne cura obligatòriament, la qual cosa dificulta una possible opció centrada en la implicació directa en el cultiu de terres (que demana, entre altres coses, una dedicació estreta i contínua difícil d'oferir en aquest quadre de propietaris absentistes)⁵³ i converteix en lògica i gairebé obligada la preferència per la gestió indirecta que hem constatat com a dominant a les pàgines anteriors.

---

de treball que ofereix l'administració, interessants no tant pels emoluments que genera sinó perquè permet un estret contacte amb el poder polític i un accés a informació privilegiada que pot ser aprofitada per a altres negocis. De la mateixa manera, i em refereixo ara al conjunt d'activitats no agràries dels Vázquez de Parga, aquesta multiplicitat s'ha d'entendre com una opció específica per la diversificació de riscos en el sentit en què l'exposa P. MACRY. «Tra rendita e "negozio". A proposito di borghesie urbane meridionali». *Meridiana*, núm. 5 (1989), p. 63.

49. Vegeu, entre d'altres, els protocols notariais de: Pedro Otero Cedrón (Lugo), lligall 787-2, 14-xi-1829, f. 224-225v; *Ibidem*, 29-i-1830, f. 13-14; Juan Morado (Vilalba), lligall 5.864-3, 19-ix-1830, f. 82-83v; lligall 5.864-4, 27-xi-1831, f. 84-88; Domingo Carballo y Calo (Lugo), lligall 1.011, 9-iii-1862, f. 201-202v; Juan Capón (Lugo), lligall 901, 18-v-1853, f. 333-333v; lligall 903, 15-ix-1855, f. 330-331v; *Ibidem*, 7-vii-1855, f. 277-278. Tots a AHPL. Secció protocols notariais.

50. Concretament, Antonio Vázquez de Parga. Vegeu AHPL. Documentació del Comte de Pallares, lligall 2.

51. Vegeu, entre d'altres, les escriptures notariais de: Juan Capón Novoa (Lugo), lligall 900-2, 30-vi-1852, f. 244-245; Domingo Carballo y Calo (Lugo), lligall 1.159, 11-v-1875, f. 915-920v; *Ibidem*, 24-v-1875, f. 989-1.000v; *Ibidem*, 7-viii-1875, f. 1.697-1.702v; lligall 1.160, 8-ii-1876, f. 249-254v. Tots a AHPL. Secció Protocols notariais.

52. Vegeu les escriptures notariais de: Pedro Otero Cedrón (Lugo), lligall 788-2, 14-v-1852, f. 54-65v; Juan Capón Novoa (Lugo), lligall 900-2, 11-i-1852, f. 17-18v. Tots a AHPL. Secció Protocols notariais.

53. En relació directa amb el tema de l'absentisme i amb la possible opció de l'explotació directa, trobem la qüestió dels administradors, completament necessaris en un context d'aquest tipus. Però tampoc no sembla que en aquest cas apostessin a favor del cultiu directe: la literatura de l'època manifestava clares reticències respecte de la figura dels apoderats, sovint presentats com a corruptes i escassament preparats per realitzar les seves funcions. Vegeu V. M. MIGUÉS RODRÍGUEZ. «Un juízo aos vinculeiros: Conceito e imagem da fidalguía galega no sol-pór do Antigo Regime». *Agalia*, núm. 44 (1995), p. 436; J. PARDO-BAZÁN. «Economía rural. Propietarios y Administradores». *Revista de Galicia*, núm 2 (15-vi-1850). Una perspectiva italiana és M. ARMEIRO. «Tra proprietari e proprietà: gli agenti locali della famiglia Riario Sforza». *Meridiana*, núm 20 (1994), p. 135-165.

A partir d'això, probablement es pot deduir que suposem un caràcter ideal al model d'explotació directa com a mitjà més racional i capitalista de cultivar les terres, i que si en l'exemple que exposem no és seguit, és a causa d'una sèrie de circumstàncies que ho impossibiliten. Res més allunyat de les nostres intencions, perquè una ja molt abundant bibliografia ha demostrat la viabilitat capitalista de les formes de cessió indirecta com l'arrendament o la parceria, bibliografia en part ja recollida en aquest mateix treball.⁵⁴ En el cas que estudiem, les possibilitats d'optar pel cultiu directe es troben molt restringides fins i tot des d'un punt de vista legal. Hem vist que una part de les propietats que conformen el patrimoni dels Vázquez de Parga és gestionada per mitjà de l'expedient emfitèutic, circumstància que implica la cessió del domini útil al pagès que, per tant, es converteix en l'únic responsable de les decisions que afecten el procés de cultiu en el qual el titular del domini directe no té cap intervenció. La situació especial que afecta les emfiteusis gallegues des de 1763, en quedar *de facto* convertides en perpètuas,⁵⁵ determina que la separació entre útil i directe es transformi en tret estructural fent totalment inviable l'explotació directa en ratificar la pluralitat de dominis (característicament feudal) sobre la terra. D'aquesta manera, i com a conseqüència de la fortalesa històrica de la pagesia gallega, que és capaç de mantenir els seus drets sobre la terra en la conjuntura crítica de la Reforma Agrària Liberal,⁵⁶ la figura del propietari capitalista (és a dir ple, únic i absolut) no apareix a Galícia, per la qual cosa les possibilitats dels propietaris del

54. Per exemple, S. CALATAYUD [et al.]. «La noblesa propietària...», S. CALATAYUD i GINER; J. MILLÁN Y GARCÍA-VARELA. «Un capitalisme agrari amb "rendistes" i "camperols": una aproximació a la dinàmica de la societat local al regadiu valencià durant el segle XIX». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 10 (1994), p. 27-56; R. GARRABOU; J. PLANAS, J. «La aparcería...». Per al cas de la *mezzadria* italiana, diversos autors han assenyalat la racionalitat capitalista de què està dotada. Vegeu A. M. BANTI. «I proprietari terrieri nell'Italia centro-settentrionale». Dins: P. BEVILACQUA (coord.). *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea*. Vol. II: *Uomini e classi*. Venècia, 1990, p. 69.

55. El complicat i prolongat procés que porta a la Pragmàtica Reial de l'any 1763 per la qual els propietaris del domini útil veuen reconeguts perpètuament els seus drets de cultiu pot seguir-se en les referències citades en la nota 30.

56. Al protagonisme històric de la pagesia gallega en la lluita per la propietat de la terra s'hi han referit, entre d'altres, R. VILLARES PAZ. «Carlos III y la temporalidad del foro. Los pleitos sobre desposjos». Dins: *Estructuras agrarias y reformismo ilustrado en la España del siglo XVIII*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1989, p. 411-428; C. F. VELASCO SOUTO. «O campesinado galego do século XIX nas fontes literarias e judiciais: por una revision de certos tópicos tradicionais». Dins: J. DE JUANA; X. CASTRO (ed.). *VII Xornadas de Historia de Galicia. Novas fontes, renovadas historias*. Ourense, 1993, p. 75-89; I. FERNÁNDEZ PRIETO. «Transformacions agràries i canvi social en la Galícia rural contemporània». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 10 (1994), p. 13. A la resta de l'Estat, al contrari, s'han localitzat no pocs exemples de desposseïssió camperola, per bé que no sempre derivats de les mesures legislatives incloses en la Reforma Agrària Liberal, sinó com a conseqüència de la incidència d'una altra sèrie de variables com ara l'endeutament o els preus baixos. Vegeu P. RUIZ TORRES. «La agricultura valenciana en el siglo XVIII». Dins: *Estructuras agrarias y reformismo...*, p. 99-

domini directe (en aquest cas els Vázquez de Parga) per determinar lliurement i sense intervenció de tercers la gestió dels cultius són molt escasses.

Però de tot el que hem dit, no es pot desprendre de cap manera la idea que la cessió emfiteùtica és poc adequada als interessos dels imperfectes propietaris gallecs, representats aquí pels Vázquez de Parga. En primer lloc, perquè, a mesura que avança el segle XIX, la continuïtat sense variacions del contracte d'emfiteusi apareix com la millor de les possibles opcions davant les cada cop més nombroses veus que reclamen que es posi en marxa un procés de redempció que concedeixi les terres, prèvia indemnització als propietaris del domini directe, als veritables (i únics) cultivadors.⁵⁷ La sortida reversionista és impossible a causa de l'agitació social que comportaria (ja que implicava la desposseïció de drets històrics de cultiu que corresponien a la pagesia), i el continuïsmes sense adjectius de l'emfiteusi es presenta com l'única via acceptable per a uns propietaris que veien un horitzó poc favorable als seus interessos. Igualment, tampoc no podem oblidar que, com afirma M. Bosch,⁵⁸ el contracte d'emfiteusi permetia d'obtenir rendes indiscutibles d'una propietat que, pels seus orígens obscurs, sí que podia ser motiu de discussió, fet que en demostra l'evident utilitat com a fórmula de detracció de l'excedent pagès i com a mecanisme de drenatge d'unes pensions segures i, generalment, no sotmeses a qüestionament per la comunitat que en feia efectius els pagaments.

La presència de la gestió per via de cessió d'emfiteusi, doncs, era una realitat imposada i difícilment variable, si més no en un sentit favorable a llurs interessos, per als Vázquez de Parga. Però l'emfiteusi té altres utilitats. Així, com ha assenyalat amb raó M. J. Baz en l'estudi sobre el patrimoni gallec de la Casa de Alba,⁵⁹ s'ha de considerar la utilitat sociopolítica que suposava posseir emfiteusis, que comportaven un cert suport polític en les aventures parlamentàries dels membres de la família,⁶⁰ a més del prestigi i la influència socials que tant en les societats de l'Antic Règim com en les sorgides amb les revolucions liberals van lligats a la possessió de terres i a la percepció de rendes. Però a aquesta valoració social de les emfiteusis, s'hi

132; ID. *Señores y propietarios...*, p. 82-83, 213; J. MILLÁN y GARCÍA-VARELA. *Rentistas y campesinos...*, p. 285; S. CALATAYUD GINER; J. MILLÁN y GARCÍA-VARELA. «Un capitalismo agrario...», p. 28.

57. Sobre aquest tema, vegeu R. VILLARES PAZ. *La propiedad de...*, p. 251 i s.; P. LÓPEZ RODRÍGUEZ. *Campesinos propietarios. La redención de foros en la provincia de Lugo durante la I República*. Lugo: Deputación Provincial de Lugo, 1985. p. 37 i s.; *Congreso Agrícola Gallego de 1864*. Sada (A Coruña): Edición do Castro, 1994 [pròleg de R. VILLARES PAZ].

58. M. BOSCH; R. CONGOST; J. SANTALÓ. «Vessana a Vessana...», p. 13.

59. M. J. BAZ VICENTE. «Reconsiderando la persistencia...». Més en general, *Señorío y propiedad foral de la alta nobleza en Galicia, siglos XVI-XX*; *La Casa de Alba*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1996.

60. Com hem constatat en el nostre estudi dedicat al comte de Pallares: X. VEIGA ALONSO. *O conde de...*

ha d'afegir la generalment no prou destacada rendibilitat econòmica.⁶¹ Els mateixos perceptors de rendes la van deixar clara en el Congrés Agrícola celebrat a Santiago de Compostel·la el 1864,⁶² de la mateixa manera que queda reflectida en l'actitud de la burgesia compradora de rendes emfitèutiques en la Desamortització i en la dels adquirents finiseculars d'emfiteusis.⁶³

En el context anterior a 1833, la validesa econòmica de la renda en espècie sembla indubtable, ja que ens trobem en una situació de mercat semicaptiu dominat per rendistes locals (que posseïen l'alternativa certa de les vendes especulatives centrades en els períodes de puja de preus) i en un context en el qual la possibilitat d'una caiguda brusca dels preus derivada d'un excés d'oferta és gairebé nul·la (ja fos per la via de l'increment productiu o per la competència exterior).⁶⁴ Però, fins i tot

61. La publicística foral del segle XIX, així com la de principis del XX (bàsicament la defensora de la continuïtat de l'emfiteusí), sol destacar el caràcter mòdic de les pensions emfitèutiques emparant-se en la seva antiguitat, però la qüestió no és tan senzilla. Així, i sense voler entrar en un tema que desborda completament els límits i els objectius d'aquesta investigació, s'han de valorar diverses observacions que posen en dubte el caràcter absolut d'aquesta afirmació: obvia les renovacions de contractes que en el seu moment pogueren incloure una elevació de la renda, no té en compte la realització de subemfiteusis amb pensions molt més altes que l'original, ignora l'existència de la pràctica dels «guantes» (que consisteix en el lliurament per part del prenedor de les terres d'una determinada quantitat de diners a canvi de fixar una renda més lleugera), és profundament ahistòrica en no considerar les emfiteusis contractades als segles XVIII i XIX amb càrregues actualitzades, és summament generalista, etc.

62. *Congreso Agrícola Gallego...*, p. 48, 59, 69 («renta eterna e invariable... [el propietari del directe] Enfermo o sano, indolente o activo, discreto o necio, dissipador o económico, sabe que no le faltará la subsistencia»). També S. HOMBRE. «Cuestión foral». *La Época*, 20-IX-1873; Marqués de CAMARASA. *Los foros. proyecto de ley llamado de redención de censos presentado a las Cortes por el Sr. Ministro de Fomento*. Madrid, 1886, p. 99; J. G. BARROS PEÑA. *Los foros en Galicia. Ensayo jurídico-moral*. Santiago de Compostel·la, 1897, p. 9-10.

63. En contra de les afirmacions una mica precipitades, l'adquisició de rendes emfitèutiques en la Desamortització no fou de cap manera una mala inversió, i això no solament perquè donà sortida a uns títols de deute molt desvaloritzats sinó perquè va permetre d'obtenir guanys amb una gestió més estricta del cobrament de les pensions. Vegeu J. CARMONA BADIA. *El atraso industrial en Galicia. Auge y liquidación de las manufacturas textiles (1750-1900)*. Barcelona: Ariel, 1990, p. 43. També R. VALLEJO POUSADA. «La desamortización de Mendizábal en Galicia. Un estado de la cuestión». Dins: J. M. DONÉZAR; M. PÉREZ LEDESMA (ed.). *Antiguo Régimen y liberalismo. Homenaje a Miguel Artola*. Vol. 2: *Economía y sociedad*. Madrid: Alianza Editorial: Universidad Autónoma de Madrid, 1995, p. 359 i 363. Per als molt especials efectes de les desamortitzacions a Galícia, que van generar nous rendistes molt més que nous propietaris, vegeu R. VILLARES PAZ. *Desamortización e réxime de propiedade*. Vigo: A Nosa Terra, 1994. La compra de renda emfitèutica a finals del segle XIX, a A. ARTIAGA REGO. «La renta foral en Galicia a finales del siglo XIX». *Agricultura y Sociedad*, núm. 30 (1984), p. 231-233.

64. R. DOMÍNGUEZ MARTÍN; R. LANZA GARCÍA. «Propiedad y pequeña explotación campesina en Cantabria a fines del Antiguo Régimen». Dins: P. SAAVEDRA; R. VILLARES (ed.). *Señores y campesi-*

per a l'etapa oberta amb la Reforma Agrària Liberal, alguns autors encara defensen la viabilitat de l'economia de renda, ja que facilitava els jocs d'acaparament, permetia de beneficiar-se de les fluctuacions estacionals dels preus (que mantenen una tendència a l'alça fins a l'any 1880) i no estava subjecta a la inflació, que sí que afectava les rendes metàl·liques.⁶⁵ En el cas de Galícia, i fins que a les últimes dècades del segle XIX l'impacte conjunt de la crisi agrària finisecular i de la connexió ferroviària amb la Meseta (aconseguida l'any 1883) no introdueixi una competència desconeguda en el mercat de gra, els rendistes receptors de pensions d'emfiteusis (i amb més raó els que reben rendes per arrendaments) podran mantenir una situació clarament favorable als seus interessos. I, a més, en cas de necessitat immediata de liquidesa, sempre hi havia la possibilitat de recórrer a l'arrendament del cobrament conjunt de rendes, possibilitat documentada per als Vázquez de Parga l'any 1818 (concretament, de les 181 «fanegas» de sègol que percebien de Lugo) i que sembla que es pot generalitzar a diversos rendistes de Lugo residents fora de Galícia.⁶⁶ Si afegim a tot això el fet que tant la renda emfitèutica com la procedent d'arrendaments es cobraven íntegres i sense descomptes perquè la pràctica totalitat de despeses requien sobre els pagesos (ells es feien càrrec de totes les inversions relatives al conreu, al pagament de les contribucions, a la conducció dels grans a les «paneras» dels Vázquez de Parga, etc.), sembla clara la viabilitat econòmica de la gestió indirecta i del cobrament en espècie, com a mínim fins a finals de segle.

Més generalment, la racionalitat econòmica de la gestió indirecta se sustenta en el fet cert del major cost i risc que implica l'administració directa,⁶⁷ i que porta els propietaris a optar per una estratègia conservacionista basada en els principis de *risk averse*. Això és exactament el que fan els Vázquez de Parga quan recorren sistemàticament a l'arrendament de terres que posseeixen en plena propietat i que, en principi, podrien ser objecte de cultiu directe. En el cas que ens ocupa, entre les limitacions que feien poc atractiva la gestió directa s'han d'esmentar especialment les condicions ecològicoproductives dels terrenys, situats al centre de la província de Lugo,

---

nos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XIX. Vol. II: *Campesinado y pequeña explotación*. Barcelona: Crítica, 1991, p. 179; R. CONGOST. *Els propietaris i els altres. La regió de Girona. 1768-1862*. Vic: Eumo Editorial, 1990, p. 92. Per al cas de Galícia, vegeu R. VILLARES PAZ. *La propiedad de...*, p. 36.

65. R. ROBLEDO HERNÁNDEZ. *La renta de...*, p. 87-91.

66. És el cas, per exemple, del comte de Fontao resident a Madrid. Vegeu les escriptures notariales de Tomás Díaz (Lugo), lligall 903, any 1855. Dipositat a AHPL. Secció Protocolos notariales.

67. R. GARRABOU [et al.]. «Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX)». Dins: *Propiedad y explotación campesina...*, p. 47-48; ID. *Un fals dilema...*, p. 140-150; J. MILLÁN Y GARCÍA VARELA. *Rentistas y campesinos...*, p. 378; A. GUILLEMIN. «Rente, famille, innovation. Contribution a la sociologie du gran domaine noble au XIXe. Siècle». *Annales ESC*, núm 1 (1985), p. 62; M. ARMEIRO. «Tra propietari e...», p. 148.

una àrea de clima semicontinental d'hiverns llargs i freds, d'escassa productivitat i que a principis del segle XIX tan sols començava a superar la dependència del guaret, de manera que només resultava viable el cultiu de sègol i, en menor mesura, de blat, dos productes d'escassa rendibilitat comercial que de cap manera no permetia de compensar les majors despeses que implicava la gestió directa (i es pot afirmar el mateix de l'alternativa que representava la innovadora patata).⁶⁸ De fet, a diferència del que passa amb l'exemple del Ribeiro d'Ourense estudiat per L. Domínguez, aquí no és possible de dedicar les terres a les gairebé sempre remunerades vinyes ni, consegüentment, apostar per l'administració directa d'aquestes terres.⁶⁹ Si hi afegim les traves que posava a aquest tipus de gestió la permanència del sistema d'emfiteusi (que a la pràctica l'impossibilitava), l'absentisme generalitzat de bona part dels propietaris, el marc minifundista en què ens movem, la inexistència de mercats urbans importants, els escassos i gairebé intransitables camins⁷⁰ i la dificultat de trencar una inèrcia rendista assentada en segles de tradició,⁷¹ es comprèn la racionalitat que regeix un tipus d'administració centrada a traslladar als pagesos la major part possible dels riscos i la pràctica totalitat de les despeses de cultiu, a garantir l'afluència constant i regular de les rendes als graners i a assegurar en tot moment el no-qüestionament i la protecció legal dels drets de propietat que recauen en els Vázquez de Parga. Finalment i per acabar amb aquestes reflexions, només una darrera qüestió: l'objectiu més general en el grup dels propietaris, sobretot si tenen algun títol nobiliari (com és el cas dels «fidalgos» gallecs), no sol ser el de maximitzar els beneficis

68. Per a aquest context, vegeu P. SAAVEDRA. «Evolución de una agricultura de autoconsumo a través de los inventarios postmortem: la Galicia cantábrica, 1600-1800». Dins: *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada*. Salamanca, 1984, p. 322; ID. «La economía campesina en la Galicia del Antiguo Régimen: Una consideración global». Dins: A. RODRÍGUEZ CASAL (coord.). *Humánitas. Estudios en homenaje ó profesor Dr. Carlos Alonso del Real*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1996, p. 615-616, 628; ID. «Transformaciones agrarias y crecimiento de la población en la provincia de Mondoñedo, 1500-1830». *Cuadernos de Estudios Gallegos*, núm. 102 (1987), p. 80, 96.

69. L. DOMÍNGUEZ CASTRO. «Las tierras vinculares ourensanas a finales del Antiguo Régimen: origen y formas de explotación». Dins: L. FERNÁNDEZ PRIETO; X. BALBOA LÓPEZ (ed.). *La sociedad rural en la España contemporánea. Mercado y patrimonio*. Sada (A Corunya): Edició do Castro, 1996, p. 132.

70. L'escassetat de sòl fèrtil, la llunyania dels mercats i la manca de vies de comunicació són els tres elements als quals fa referència David W. HOWEL per justificar les escasses innovacions introduïdes en el cultiu pels propietaris gal·lesos. Vegeu «Les transformacions agraries au Pays de Galles à l'époque moderne». *Histoire, Economie et Societé*, núm. 1 (1999), p. 199.

71. La qüestió que aquí se suscita és clara i, en bona part, s'inscriu en el complex món de les mentalitats: com despertar l'esperit capitalista en propietaris acostumats a rebre una renda sense cap tipus d'esforç? Sobre el tema, vegeu R. CONGOST. *Els propietaris i...*, p. 148 (la referència prové directament d'aquí).

obtinguts de les terres ni el de gestionar-les a la manera capitalista buscant un increment dels rendiments, sinó més sovint el de garantir-ne una administració que permeti la transmissió íntegra del patrimoni a la següent generació portadora dels cognoms i els blasons de la família i, per a aquesta missió conservacionista, el cultiu directe no era ni necessari ni obligatori.⁷²

Per tot el que hem dit, es pot sostenir la idea que l'administració territorial dels Vázquez de Parga, fins on la coneixem nosaltres, es desenvolupà a partir de principis que podem qualificar de racionals en funció de les circumstàncies que emmarcaven, limitaven i condicionaven llurs eleccions. Una racionalitat que no podem mesurar estrictament en termes econòmics ja que no era l'únic criteri (potser ni tan sols el principal) que incidia en la determinació de les estratègies de gestió, sinó que l'hem d'observar dins un context molt més ampli en el qual són de forçada consideració elements tant de caràcter social (prestigi) com polític (poder), a més d'altres lligats a una específica «lògica patrimonial»⁷³ més interessada en la transmissió sense pèrdues dels béns immobles que no pas en un creixement dels rendiments agraris.

Es tracta, però, d'una racionalitat poc capitalista (en el sentit més ortodox del terme), ja que l'interès dominant en tota l'actuació dels Vázquez de Parga és únicament rendista i es desvincula totalment dels processos productius. En el cas de les emfiteusis, aquesta circumstància és evident encara que només sigui pel fet que la transferència dels drets de l'útil als arrendatariss els impedia d'intervenir en la gestió dels cultius, però per als arrendaments «el espíritu de la renta» també és el clarament dominant. Aquí la diferència amb els arrendaments valencians (usats com a via de penetració en el camp de les relacions de producció capitalistes, tot i que és cert que a partir d'unes condicions tant ecològiques com econòmiques i socials molt diferents a les descrites per a l'àrea central de la província de Lugo) és ben visible, perquè les clàusules productivistes i intervencionistes, interessades clarament en la intensificació de la producció (obligació de plantar certs cultius altament remuneratius per la fàcil comercialització, aportació de capitals, determinació dels adobs a utilitzar, etc.),⁷⁴ estan perfectament absents en els contractes d'arrendament signats pels Vázquez de Parga, on el domini d'una retòrica destinada a garantir els drets com a propietaris (a això respon la progressiva preferència per fórmules d'arrendament

72. Reflexions en aquest sentit es troben a A. GUILLEMIN. «Rente, famille, innovation...», p. 63-64; P. MACRY. «Tra rendita ...», p. 63, 70; M. COCAUD. «Les cadres de la rénovation agricole en Ille-et-Vilaine dans la première moitié du XIXe. siècle». *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, núm. 43-3 (1996), p. 485.

73. Prenc l'expressió de M. GONZÁLEZ DE MOLINA. «Nuevas interpretaciones...», p. 60.

74. J. MILLÁN y GARCÍA VARELA. *Desarrollo agrario y ...*, p. 230 i 310; J. MILLÁN y GARCÍA VARELA; S. CALATAYUD GINER. «Formas de explotación y mercados de trabajo en la agricultura valenciana de regadío (1800-1930)». Dins: R. GARRABOU (coord.). *Propiedad y explotación campesina...*, p. 337-339; A. PONS. «Els contractes d'arrendament...», p. 175, 180, 195.

ment i no d'emfiteusi, que a més permeten l'actualització gairebé automàtica de la renda a la conjuntura econòmica) i el puntual compliment de les obligacions que pesen sobre els pagesos s'imposa amb total rotunditat. En suma, una forma d'organització del treball com a propietaris més pròxima al model definit per Rosa Congost per a Girona o per Francisco Erice per a Astúries, que no pas al conceptualitzat per López Ortiz per al Baix Segura o per Garrabou per a l'exemple del marquès de Sentmenat,⁷⁵ i que té per objectiu principal la renda i no pas l'augment de la productivitat. Al capdavant, els Vázquez de Parga podien estar «obligats» a ser racionals però de cap manera no estaven obligats a seguir una racionalitat estrictament capitalista, que en el complex context en el qual es movien potser no era la més productiva per a la defensa dels seus interessos.

75. R. CONGOST. *Els propietaris i...*, p. 148; F. ERICE. *Propietarios, comerciantes e industriales, Burguesía y desarrollo capitalista en la Asturias del siglo XIX (1830-1855)*. Oviedo: Universidad de Oviedo, t., 1. 1995, p. 326; I. LÓPEZ ORTIZ; J. MELGALEJO MORENO. «La propiedad de la tierra en el Bajo Segura durante el primer tercio del siglo XX». Dins: R. GARRABOU (coord.). *Propiedad y explotación campesina...*, p. 200; R. GARRABOU [et al.]. «Formas de gestión patrimonial y evolución de la renta a partir del análisis de contabilidades agrarias: patrimonios del marqués de Sentmenat en el Vallés y en Urgell (1820-1917)». *Noticario de Historia Agraria*, núm. 3 (1993), p. 117.